

Організація бібліотечних фондів: огляд останніх досліджень

ЩЕРБА Н. Б.
Львів, Україна

Анотація

У статті консолідовано відомості про розвиток теоретичних засад фондознавства та досягнення бібліотекознавства у галузі організації фондів.

Ключові слова: *бібліотечні фонди, зберігання фондів, формування фондів, фондознавство.*

Abstract

This article consolidates theoretical fundamentals of document collection science and achievements of library science in the sphere of collection forming.

Keywords: *library collections, collection preservation, forming of collection, document collection science.*

У сучасному бібліотекознавстві найчастіше використовують чотириелементну систему організації бібліотек. Така система складається з бібліотечного фонду, контингенту користувачів, матеріально-технічної бази. Таким чином, бібліотечний фонд представлений як важливий елемент функціонування книгозбірні.

Процес організації фонду значним чином залежить від типу бібліотеки, її структури, обсягу та різноманітності наявних документів.

Різні аспекти організації фондів розглядаються багатьма бібліотекознавцями. Найактивніше публікуються статті з питань поточного комплектування та обліку бібліотечних фондів. Серед їх авторів можна виокремити М. Васильченко, Т. Вилегжаніну, Н. Розколупу. Г. Ковальчук, М. Омельченко, І. Лосієвського, Л. Муху, Л. Льоду висвітлюють питання зберігання національного документного спадку, створення національного репертуару книги, превентивної та фазової консервації. А. Соляник велику увагу приділяє проблемам документопостачання фондів бібліотек. Враховуючи важливість теми, яка розглядається, багато спеціалістів вивчають її різні аспекти. Даній проблемі присвячено низку монографій, статей, кількість яких на кожному етапі вирішення питань організації бібліотечних фондів зростає.

Мета даної статті полягає у представленні аналізу найзначущих наукових розвідок щодо обліку, зберігання, збереження, та застосування новітніх інформаційних технологій в автоматизації цих процесів, представлених в українських фахових бібліотекознавчих періодичних виданнях впродовж останніх 10 років.

Реалії часу вимагають змін в організації бібліотечних фондів: виробленні нових принципів, що ґрунтуються на загальнолюдських цінностях, утвердженні гуманізму, демократії, доступності фондів широким верствам населення. Змінюється ставлення до критеріїв якості бібліотечних фондів.

Відбуваються деякі зміни і в термінологічному представленні цього напрямку бібліотекознавства. За основу береться наступне визначення формування бібліотечних фондів: «Сукупність процесів, спрямованих на створення і розвиток бібліотечного фонду, яка складається з комплектування, організації та управління фондом, а також виключення творів друку і інших матеріалів; залежить від виду бібліотеки, складу,

чисельності та інтересів читачів, від випуску читацької продукції, розвитку інформаційних потреб науки і виробництва» [5].

На думку М. Васильченка, «процес формування фондів включає не тільки вимоги до книг та інших документів, а й розміщення, розстановку, облік, зберігання фондів, тобто весь комплекс, включаючи його організацію, функціонування і в результаті виключення документів з бібліотеки» [4].

У свою чергу організація фондів – це сукупність процесів приймання, обліку, технічного опрацювання, розміщення і зберігання документів.

«Трансформація, що відбулася в теорії і практиці роботи з фондами, привела до термінологічних новацій. Так, терміносполучення «розвиток фондів» у професійній літературі змінюється терміном «управління фондами» [5].

Сьогодні все частіше вживається як еквівалент – поняття управління фондами – це широкоаспектна довготривала діяльність, що передбачає розв'язання великого кола проблем і складається з трьох комплексних процесів: управління формування бібліотечного фонду; управління збереженням бібліотечного фонду; управління використанням бібліотечного фонду» [7]. Проте, як бачимо, це поняття все ж дещо ширше ніж «організація фонду».

У дисертаційному дослідженні І. О. Бондаренко «Зберігання бібліотечних фондів України в умовах інформатизації суспільства» [1] розглянуто згадану проблему в сучасному суспільстві. Вивчено правові, організаційно методичні, технологічні аспекти зберігання бібліотечних фондів України, визначено чинники впливу на їх збереженість.

Важливим у цьому контексті є навчальний посібник М. П. Васильченка «Бібліотечні фонди» [3], де розглядаються загальні засади формування бібліотечних фондів, їх склад та основні принципи їх зберігання. Автор приділяє особливу увагу

висвітленню питань технології підбору, обліку, опрацювання, розміщення та зберігання бібліотечного фонду.

Організація фонду є одним із основних бібліотечних циклів, що здійснюються згідно з установленими правилами і складаються з низки менших за обсягом процесів, процедур і операцій. Зрозуміло, важливою складовою частиною організації бібліотечного фонду бібліотек є облік документів, що надійшли до бібліотеки або вибули з неї [3, 4]. Облік бібліотечного фонду ведеться з метою встановлення кількості документів у підрозділах та по бібліотеці в цілому, він показує порядок надходження документів та їхнє вибуття, забезпечує контроль за зберіганням, наявністю та рухом документів, сприяє оптимальному формуванню і використанню бібліотечного фонду. Організаційно впорядкована сукупність видів, форм і методів обліку документів, диференційованих відповідно до їх призначення, становить систему обліку документів бібліотечного фонду.

Особливість обліку полягає в реєстрації кожного документа окремо і підрахунку загальної їх кількості. Книги та інші документи, які надходять до бібліотек, мають бути взяті на облік, як це регламентує «Інструкція з обліку документів, що знаходяться в бібліотечних фондах» [9], а отже належним чином оцінені. На відміну від більшості країн Західної Європи, де ціни на книжкові видання є стабільними, в Україні існує система вільних цін. У нашій країні немає докладного інструктивного документа з цього питання, тому кожній бібліотеці доводиться приймати рішення самостійно. Оцінювання документів у бібліотеках здійснюється відповідно до Закону України «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні», «Інструкції з обліку основних засобів та інших необоротних активів бюджетних установ», затвердженої Державним казначейством України, а також «Методичних рекомендацій з бухгалтерського обліку бібліотечних фондів», затверджених наказом Міністерства культури і туризму

України [10]. Проте ці документи не враховують всіх особливостей оцінки книжкових видань.

Облік документів включає такі послідовні процеси: приймання, штемпелювання, реєстрацію, облік, вибуття й перевірку їхньої наявності. Існуюча система обліку дає змогу мати відомості про обсяг, склад, рух як єдиного фонду, так і окремих структурних підрозділів. Кожна бібліотека застосовує сумарний та індивідуальний облік документів, що надходять або вибувають як в традиційному, так і в електронному варіанті.

Нові інформаційні технології дали змогу автоматизувати індивідуальний облік нових надходжень. В. М. Покотило на Міжнародній науковій конференції «Еволюція структури і функцій бібліотекознавства під впливом сучасних інформаційних технологій» у доповіді «Про збереження фондів у бібліотеці Київського політехнічного інституту» повідомила, що для забезпечення збереженості фондів у бібліотеці впроваджено автоматизований облік документів, починаючи з моменту їх надходження і до кінцевої обробки у відділі наукової обробки за допомогою бібліотечно-інформаційної системи «ALEPH». Дослідниця відзначає, що автоматизований облік створив можливість перевірки наявності фонду бібліотеки без призупинення обслуговування читачів під час навчального процесу [11].

Запровадження у НТБ Національного університету «Львівська політехніка» автоматизованої системи УФД/Бібліотека дає змогу здійснювати контроль за виконанням планових завдань, використанням коштів на комплектування. Завдяки автоматизації облікових процесів – отримання відомостей про фонд стало зручним, достовірним, доступним та оперативним. До обліку документів у бібліотеці ставляться певні вимоги:

- точність та повнота відомостей про фонд;
- документальне оформлення кожного надходження та вибуття документу;
- своєчасність та оперативність реєстрації надходжень та вилучення з фонду:

Сучасні проблеми діяльності бібліотеки в умовах інформаційного суспільства

- одноманітність прийомів і форм обліку, їх простота, доступність та надійність;
- узгодження форм обліку з формами статистичної звітності;
- узгодження одиниць обліку фонду з одиницями обліку його використання (книговидачі).

Багато складних і важливих питань виникає у зв'язку з вирішенням проблеми зберігання бібліотечних фондів. Зокрема, це вдосконалення законодавства щодо зберігання фондів бібліотек.

У НТБ Національного університету «Львівська політехніка» переконані, що усі наявні в бібліотеці фонди — важливі й цінні джерела для інформаційного забезпечення користувачів. Відтак надзвичайно необхідна цілеспрямована поступальна робота з їх збереження. Саме тому у розпочато комплексне прикладне наукове дослідження за темою «Фонди бібліотеки Національного університету «Львівська політехніка»: формування та збереження». У ході дослідження передбачається сформулювати науково - обґрунтовані рекомендації, які сприятимуть розробці ефективних заходів із цільового збереження різних видів фондів з урахуванням фізичного стану матеріальної основи видань.

При цьому враховується той факт, що процес зберігання відбувається за такими напрямками:

- правильна організація фонду;
- створення оптимальних умов зберігання;
- дотримання правил обліку;
- контроль за переміщенням й наявністю документів;
- здійснення контролю за правильною розстановкою та розміщенням фонду;

На політику комплектування фондів впливає безліч факторів, а саме: інфляція, скорочення державних асигнувань, Закон України «Про закупівлю товарів, робіт і послуг за державні кошти». Законодавча база у галузі документопостачання бібліотечних фондів повинна надавати надійні державні гарантії,

щоб вивести з кризи національне книговидання та книгорозповсюдження. Закон «Про бібліотеки і бібліотечну справу» зі змінами і доповненнями від 16 березня 2000 р., підтвердив обов'язки держави щодо підтримки розвитку бібліотечної справи через гарантоване фінансування бібліотек, пільгову податкову, кредитну та цінову політику. Стосовно системи документопостачання бібліотек, нерозривно пов'язаної з функціями видавничої галузі, то для її ефективного розвитку вкрай необхідними були також заходи щодо стимулювання публікації та розповсюдження соціально значущих типів видань, створення інформаційних та телекомунікаційних мереж для забезпечення тіснішої інтеграції всіх учасників системи документальних комунікацій [7]. Разом з тим, законодавчі документи носять декларативний характер.

Принципове значення для організації фонду має визначення його галузевої структури для конкретної бібліотеки, загального обсягу документів та їх розподілу за видами. Сьогодні бібліотеки переважно комплектують свої фонди для забезпечення інформаційними ресурсами певного контингенту читачів галузевого спрямування. Статистичні дані свідчать про те, що 70 % наукової інформації користувачі бібліотек отримують із журналів. На формування фонду періодичних видань впливає ціла низка факторів. Т. Л. Кулаковська у своєму виступі на щорічному семінарі «Бібліотечно-інформаційні ресурси НАН України: формування, збереження, використання» [8] для керівників бібліотек науково-дослідних установ НАН України зазначила, що «пріоритетними напрямками діяльності залишаються формування, взаємовикористання та збереження документних ресурсів як бази наукових досліджень, науково-аналітичне та бібліографічне опрацювання інформації, створення корпоративних електронних інформаційних ресурсів». Саме формування спільних інформаційних ресурсів на корпоративних засадах надасть можливість з мінімальними витратами

здійснювати інформаційне забезпечення користувачів ширшим спектром документів.

Раціональне розміщення та розстановка фонду мають забезпечити оперативне та якісне обслуговування читачів, сприяти довготривалому зберіганню та ефективному використанню фонду.

«Програму збереження бібліотечних і архівних фондів на 2000–2005 рр.» закріпила основи державної політики у вирішенні проблем зберігання, реставрації та консервації бібліотечних фондів, відображення цінних і рідкісних видань з фондів українських бібліотек у міжнародних програмах. Під час реалізації Закону були створені відповідні умови і розпочата робота по забезпеченню державної реєстрації рідкісних і цінних документів та рукописів. Її основним регламентом була інструкція «Про порядок відбору цінних, рідкісних документів та колекцій (зібрань) з бібліотечних фондів до Державного реєстру національного культурного надбання», затверджена наказом Міністерства культури і мистецтв від 12 грудня 2001 р. [12].

Перший етап облікової фондової роботи з цінними книжковими пам'ятками визначається паспортизацією. Першим документом, що має бути створений у бібліотеці, є паспорт БКЗ (містить наукову інформацію про бібліотечну колекцію чи зібрання, достовірність, точність і повноту). Функціональна роль паспортів БКЗ закріплена регламентуючою документацією бібліотеки. Структура паспорта та його фактологічний зміст визначаються завданнями обліку, класифікації та ідентифікації БКЗ, забезпеченням захисту кожної колекції і зібрання, подальшого контролю за ними.

І. Я. Лосієвський у своїй доповіді на Міжнародній науковій конференції «Бібліотечно-інформаційний комплекс у контексті розвитку суспільства знань» проаналізував традиційну систему заходів і відповідних форм обліку, контролю за наявністю та фізичним станом фондів. До обов'язкових заходів належать:

ведення книг сумарного обліку, інвентарних книг, регулярні перевірки фізичного стану фондів, як фронтальні, так і вибірккові. Паспортизація, на думку доповідача, визначається як перший етап облікової фондової роботи – на рівні колекцій і зібрань [17], а також окремих видань.

Зрозуміло, що стан бібліотечного фонду значним чином залежить від дотримання технологічних умов зберігання документів, до яких належать фізико-хімічний, біологічний, санітарно-гігієнічний режими, а також протипожежна охорона у бібліотеці. Розроблення стратегії захисту фондів є спільною науковою проблемою для фахівців різних профілів. Розроблення науково-обґрунтованої стратегії збереження книжкових, рукописних та архівних фондів як фізичної категорії історико-культурної спадщини вкрай важлива та необхідна для бібліотек. Саме у цьому напрямі відбувається діяльність Центру консервації і реставрації Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського, яка спрямована на вивчення оптимальних умов зберігання фондів, шляхів забезпечення біологічної безпеки, мінімізацію негативного впливу навколишнього середовища, зупинення старіння матеріальної основи документів, запобігання та попередження факторів соціального ризику для зберігання фондів. Фахівці цього відділу у 1990 р. розробили та запровадили короткий паспорт, який складається до кожного видання, вміщує мінімум необхідних бібліотечно-бібліографічних відомостей про книги та часописи і приклеюється на початку чи в кінці документа на звороті обкладинки. Паспорт дозволяє простежити стан документа за весь час його зберігання і використання, дає можливість здійснювати моніторинг у процесі довготривалого зберігання документа у книгосховищі, важливий при планових перевірках фонду [17].

Деякі спроби паспортизації бібліотечних фондів робилися і в НТБ Львівської політехніки в ході проведення наукових досліджень за темою «Фонди бібліотеки Національного

університету «Львівська політехніка»: формування та збереження». Були створені паспорти на основні книгосховища бібліотеки. Проте цей напрям потребує подальших ґрунтовних досліджень, для вивчення умов зберігання фондів книгозбірні, керуючись думкою, висловленою професійними консерваторами: «створення належного навколишнього середовища та умов зберігання є головною умовою щодо уповільнення швидкості руйнування. На жаль, багато з цих рішень очевидні і низько технологічні ... І вони не можуть отримати адміністративну та фінансову підтримку при конкуренції з новими технологіями: електронної та цифрової системи» [16].

Розвиток інформаційних технологій надав сприятливі умови для переведення інформації у цифрову форму, створення нових видів документів, забезпечення нових форм зберігання та передачі інформації, що і є головним обов'язком кожної бібліотеки. Поява значної кількості електронних документів ускладнює завдання із збирання, обліку, надання доступу та зберігання бібліотечно-інформаційних ресурсів.

У НТБ Львівської політехніки, цю проблему частково вирішують шляхом формування повнотекстового репозитарію публікацій співробітників. Метою його створення є вдосконалення, підвищення ефективності та оперативності обслуговування читачів, розширення засобів збереження відомостей про досягнення навчального закладу в дослідницькому напрямі його роботи, запобігання зносу фізичних примірників, розширення доступу до інформаційних джерел.

Таким чином, слід підкреслити, що організація фондів бібліотеки – напрям її роботи, який потребує постійної уваги та удосконалення. У бібліотеках для цього використовуються різні методи, засоби та напрацювання, запозичення яких НТБ Львівської політехніки, сприятиме підвищенню ефективності її діяльності.

Список використаних джерел

1. Бондаренко І. О. Зберігання бібліотечних фондів України в умовах інформатизації суспільства : автореф. дис... канд. пед. наук : 07.00.08 / Ірина Олександрівна Бондаренко. – Х. : [б. в.], 2006. – 20 с.
2. Інноваційні технології збереження документальних фондів: запобігання надзвичайній ситуації у бібліотеці, шляхи її подолання : зб. наук. пр. / Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – К., 2007. – Вип. 17. – 170 с.
3. Васильченко М. П. Бібліотечні фонди : навч. посіб. / М. П. Васильченко, Н. М. Купшарепко, В. А. Мільман. – Х. : Основа, 1993. – 152 с.
4. Васильченко М. М. Принципи формування фондів бібліотек, що обслуговують підростаюче покоління / Микола Васильченко // Бібл. форум України. – 2009. – № 2. – С. 17–25.
5. Соляник А. Термінологічний аспект проблем документопостачання бібліотечних фондів / А. Соляник // Вісн. Кн. палати. – 2006. – № 6. – С. 30–33.
6. Вилегжаніна Т. Поточне комплектування – один із аспектів управління формуванням бібліотечного фонду / Т. Вилегжаніна // Бібл. планета. – 2007. – № 4. – С. 4–7.
7. Соляник А. А. Напрями вдосконалення нормативно–правового забезпечення документопостачання фондів бібліотек бібліотек України / А. А. Соляник // Вісн. Харк. держ. акад. культури. – 2007. – Вип. 21. – С. 186–194.
8. Смаглова Н. Семінар «Бібліотечно–інформаційні ресурси НАН України: формування, збереження, використання» / Наталія Смаглява // Бібл. вісн. – 2007. – № 3. – С. 44–47.
9. Інструкція з обліку документів, що знаходяться в бібліотечних фондах // Бібл. планета. – 2007. – № 3. – С. 41–42.
10. Перепелицина Г. Оцінювання документів, що надійшли до бібліотеки без визначеної вартості / Г. Перепелицина // Бібл. планета. – 2008. – № 4. – С. 28–29.
11. Муха Л. Інноваційні технології збереження фондів / Л. Муха, Л. Затока // Бібл. вісн. – 2010. – № 6. – С. 67–69.

12. Вилегжаніна Т. До проблеми державної реєстрації документальної спадщини в Україні : (оприлюднено на IV Міжнар. наук.-практ. конф. «Бібліотека і книга в контексті часу», квіт. 2010 р.) / Т. Вилегжаніна // Бібл. планета. – 2010. – № 2. – С. 4–6.
13. Муха Л. Оптимізація доступу до рукописних і книжкових пам'яток: превентивні заходи зі збереження та оцифрування / Л. Муха, Л. Затока // Бібл. вісник. – 2009. – № 6. – С. 25–29.
14. Муха Л. Технології збереження бібліотечно-інформаційних ресурсів / Л. Муха, З. Савіна, Л. Затока // Бібл. вісн. – 2006. – № 6. – С. 28–30.
15. Соловяненко Д. Академічні бібліотеки у новому соціотехнічному вимірі. Ч. 2. Інфраструктура зберігання електронних науково-інформаційних ресурсів / Д. Соловяненко // Бібл. вісн. – 2010. – № 5. – С.3–15.
16. Омельченко М. Пітер Уотерс і фазова консервація бібліотечних документів / Микола Омельченко, Любов Затока // Бібл. вісн. – 2007.– № 3. – С. 17–19.
17. Лазарева О. Паспортизація стародруків, рідкісних і цінних видань як один із шляхів розв'язання проблеми їхнього збереження / О. Лазарева, Л. Ніколенко // Бібл. планета. – 2006. – № 3. – С. 17–18.